
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XX (2023), №1
s. 161-177
doi: 10.36121/jstolicki.20.2023.1.161

Jarosław Stolicki
ORCID: 0000-0002-8357-8101
(Uniwersytet Jagielloński)

Ostatnie sejmiki ukraińskie w XVII wieku*

Streszczenie: W artykule omówiono ostatnie sejmiki województw ukraińskich, jakie odbyły się w XVII w. W województwach kijowskim i braclawskim były to zarazem ostatnie sejmiki podczas trwającego pół wieku okresu obradowania na wygnaniu. Sytuacja szlachty ukraińskiej poprawiła się po zakończeniu wojny z Portą i uchwaleniu przez sejm w 1699 r. konstytucji o likwidacji wojska kozackiego. Postulaty powrotu zgromadzeń do starych miejsc: Winnicy i Żytomierza były zgłaszane w czasie obradowania jej we Włodzimierzu, ale wcześniej nie mogły być zrealizowane. W tym czasie nasiliło się zjawisko limitowania sejmików. Najdłuższy był ciąg obrad sejmiku podatkowego województwa kijowskiego, który trwał od 14 września 1698 r. prawdopodobnie do 14 czerwca 1702 r., a na pewno do 8 stycznia 1701 r. i został wyznaczony około 15–20 razy. Wszystkie zgromadzenia przed sejmem w 1699 r. zostały odroczone, podobnie jak w innych ziemiach. Po sejmie doszło do kontrowersji na sejmikach relacyjnych i elekcjach deputatów województw braclawskiego i czernihowskiego.

Słowa kluczowe: sejmiki, województwa ukraińskie (kijowskie, braclawskie, czernihowskie), limita, Kozacy,

The last ukrainian sejmiks in the seventeenth century

Annotatnion: The article discusses the last sejmiks of Ukrainian palatinates to take place in the 17th century. For the Kyiv and Braclaw palatinates, they were also the last conventions during the half-century period of sitting in exile. The situation of the Ukrainian nobility improved after the end of the war with the Porte and the enactment by the Sejm in 1699 of the constitution on the disbandment of the Cossack army. The postulates

* Artykuł powstał w ramach minigrantu „Szlachta ukraińska podczas wygnania: 1648–1649, 1698–1703” finansowanego z „Programu Motywacyjnego” Priorytetowego Obszaru Badawczego Heritage realizowanego na UJ 1.IV.2021–31.III.2022.

of returning the sejmiks to their old seats, Winnica and Żytomierz, were put forward during their deliberations in Włodzimierz, but they could not have been implemented earlier. At that time, the phenomenon of *limitae* (sejmik adjournments) intensified. The longest session was held by the tax sejmik of the Kyiv province, which lasted from September 14, 1698, probably to June 14, 1702, and certainly to January 8, 1701, and was adjourned about 15–20 times. All dietines before the Sejm in 1699 were postponed, as in other lands. After the Sejm, there were controversies at relational assemblies and elections of deputies of the Braclaw and Chernihiv palatinates.

Keywords: sejmiks, Ukrainian palatinates (Kyiv, Braclaw, Chernihiv), *limitae*, Cossacks

Rzeczpospolita w roku 1683 odzyskała kontrolę nad Ukrainą Prawobrzeżną, ale sytuacja szlachty z tych ziem niewiele się zmieniła. Po wznowieniu wojny z Portą Otomańską Jan III Sobieski dążył do wykorzystania potencjału militarnego Kozaków. Efektem tej polityki było uchwalenie przez sejm w 1685 r. konstytucji „Ubezpieczenie wojska Zaporowskiego”¹, w której potwierdzono ich wcześniejsze przywileje oraz przyznano nowe prawa. Relacje między nimi a szlachtą pogorszyły się po śmierci Andrzeja Mohyły w 1689 r. Spory narastały wskutek działań pułkowników kozackich, zwłaszcza Semen Paleja i Samuela Samusia, którzy wykorzystywali także brak jednolitej polityki elit państwa. Zwiększała się liczba wojska kozackiego, które powiększało swoje siedziby na Polesiu. Wywoływało to coraz większe pretensje ziemian, niezadowolonych z działań Kozaków. Sejmiki województw kijowskiego i braclawskiego podejmowały różne działania; przede wszystkim zalecały posłom na sejm podjęcie zdecydowanych interwencji². Wysyłały także poselstwa do króla oraz hetmanów domagając się „ukrócenia swawoli kozackiej”. Za panowania królów rodaków rozwinęła się praktyka wysyłania misji do monarchy i takie działania podejmowali też wygnańcy zlecając swym reprezentantom przede wszystkim troskę o sprawy lokalne. Po 1683 r. coraz częstsze były także misje z sejmików ukraińskich do hetmanów. Urzędników koronnych proszono o ograniczenie bezprawnych działań Kozaków, litewskich zaś o ograniczenie łupiestw tamtejszego wojska na Wołyniu i Polesiu³. Nie przynosiło to jednak efektów, a napięcia narastały.

W 1686 r. w Moskwie podpisano Traktat Grzymułtowski, w którym potwierdzone zostały postanowienia rozejmu andruszowskiego. Rzeczpospolita utraciła

¹ Ubezpieczenie wojska Zaporowskiego, [w:] *Volumina Legum* (dalej: VL), t. 5, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 350. Trzeba zauważyć, że polityka Jana III wobec Kozaków była konsekwentna od elekcji. Król podejmował wiele działań, aby przekonać ich do współdziałania przeciw Porcie i Krymowi.

² Przedstawił je J. Perdenia, *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1963. Pewne kwestie podsumowałem w szkicu: J. Stolicki, *Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII w.*, [w:] *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Na styku epok. Ziemie południowo-wschodniej Rzeczypospolitej od XVII do początku XIX wieku*, red. T. Kargol, W. Michałowski, Kraków–Kijów 2020, s. 49–68. O aspektach militarnych pisał kilkakrotnie Marek Wagner, najszerzej w biografii S. Jabłonowskiego, *Stanisław Jabłonowski (1634–1702). Polityk i dowódca*, Siedlce 1997.

³ Problem ten omówił niedawno Leszek Wierzbicki, L.A. Wierzbicki, *Poselstwa do królów rodaków. Postawy i postulaty szlachty polskiej na sejmikach i zjazdach w latach 1669–1695*, Lublin 2022. O misjach do hetmanów J. Stolicki, *Sejmiki województwo ukraińskich podczas wygnania 1648–1700* (w druku)

w związku z tym Ukrainę Lewobrzeżną wraz z Kijowem. Ziemianie czernihowscy nie mieli więc możliwości powrotu do swych dóbr i musieli odbywać swe sejmiki na wygnaniu we Włodzimierzu.

Po śmierci Jana III szlachta ukraińska nasiliła zgłaszane od 10 lat postulaty ograniczenia samowoli Kozaków. Braclawianie żądali usunięcia ich z województwa i wprowadzenia w tym celu silnych załóg do Braclawia i Winnicy, a ziemianie kijowscy domagali się, aby nominacja przyszłego elekta nastąpiła dopiero po wpisaniu do paktów konwentów punktu o ich ewakuacji z Kijowszczyzny⁴. Mieli też prosić o wsparcie prymasa i hetmanów koronnych. Bezkrólowie minęło w atmosferze ostrych konfliktów, ale wygnańcom na sejmie koronacyjnym udało się uzyskać korzystne zapisy⁵. Dobra ziemskie w obu województwach zostały uwolnione od konsystencji zimowych i reasumowano postanowienia konstytucji z 1659 r. tegoż dotyczące. Nowy król zobowiązał się w paktach konwentach do uspokojenia Ukrainy, fortyfikacji Winnicy, ewakuacji Kozaków z Braclawszczyzny oraz powierzenia kontroli nad nimi dwu komisarzom, pochodzącymi z ziemian ukraińskich. Szlachta dążyła do szybkiej realizacji owych postanowień, ale napotykało to przeszkody. Pułkownicy kozaccy, zwłaszcza Palej też nie próżnowali i oferowali swoje usługi zarówno nowemu królowi, jak i jego przeciwnikom, z którymi od jakiegoś czasu utrzymywali regularne kontakty. Możliwość uzyskania kozackiego wsparcia była dla Augusta II bardzo pożądana, z czego oni zdawali sobie sprawę. Również Jabłonowski liczył na ich wykorzystanie dla swych celów, ale pod wpływem ziemian wydawał uniwersały, w których żądał przestrzegania wolności szlacheckich i groził surowymi konsekwencjami. Te „papierowe groźby” nie robiły na nich żadnego wrażenia⁶.

Podwójna elekcja w 1697 r. pogłębiła konflikty w Rzeczypospolitej. Próba pacyfikacji podjęta wiosną 1698 r., zakończyła się niepowodzeniem, ponieważ na sejm przyjechało niewielu posłów. Po fiasku obrad, 21 maja została zawarta ugoda w Łowiczu. Przeciwnicy monarchy uznali go za prawowitego władcę, za cenę kilku ważnych ustępstw z jego strony. August II podjął rozmaite działania w celu umocnienia swojej pozycji w Rzeczypospolitej. Problemy te były już przedmiotem badań historyków, stąd nie trzeba zajmować się nimi w tym miejscu⁷. Jako najważniejsze dla omawianego tematu trzeba wymienić zawarcie traktatu w Karłowicach. Wprawdzie odzyskanie Kamieńca opóźniało się, ale zakończenie wojny z Portą dawało szlachcie ukraińskiej nadzieję na rozwiązanie trwających ponad pół wieku kłopotów. Zmiany w sytuacji międzynarodowej oraz koncepcji króla opóźniły decyzję o zwołaniu sejmu. Ostatecznie dokumenty na sejmiki

⁴ Elekcja posłów województwa braclawskiego na konwokację z instrukcją, Włodzimierz, 28 VII 1696, Центральний державний історичний архів України, м. Київ (dalej: ЦДІАУК), ф. 28, оп. 1, нр 141, к. 844v; Instrukcja województwa braclawskiego na elekcję, Włodzimierz, 22 IV 1697, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, нр 142, к. 498; Instrukcja województwa kijowskiego na elekcję, Włodzimierz, 2 V 1697, tamże, 509v–510v. Problem postaw politycznych szlachty ukraińskiej, działań sejmików w bezkrólewiu oraz ich stosunek wobec podwójnej elekcji zasługuje na osobne studium.

⁵ *Articuli pactorum Conventorum*, [w:] VL, t. 6, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 23; *Reces Seymu Coronationis*, [w:] tamże, s. 13.

⁶ J. Perdenia, *Stanowisko Rzeczypospolitej...*, s. 113–119.

⁷ Ostatnio analizował je Jacek Burdowicz-Nowicki, który wyjaśnił pewne wątpliwości oraz sprostował przekłamania obecne w historiografii, *Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697–1706*, Kraków 2010.

przygotowano w marcu 1699 r., a uniwersały zostały wydane 24 dnia tegoż miesiąca⁸. Sejm doczekał się opracowania, ale problemy obywateli ukraińskich nie były związane z najważniejszymi kwestiami podczas obrad, stąd zostały jedynie wzmiankowane. Warto więc przedstawić działania szlachty kijowskiej, braclawskiej i czernihowskiej podjęte podczas zgromadzeń odbywających się w 1699 r. Dla województw braclawskiego i kijowskiego były to bowiem ostatnie zgromadzenia, które odbyły się podczas trwającego ponad pół wieku (z krótkimi przerwami) wygnania. Wprawdzie w latach 1703–1704 kilka zjazdów szlachty odbyło się we Włodzimierzu, ale było to konsekwencją wzrostu napięcia na Ukrainie, nie zaś ponownego długiego jej funkcjonowania *in hostico*. Nie posiadamy o nich zresztą zbyt wielu informacji, ponieważ księgi włodzimierskie z tych lat nie zachowały się⁹.

O ile dla obywateli województw kijowskiego i braclawskiego zgromadzenia w 1699 r. były niezwykle ważne, ponieważ przygotowywała się ona do powrotu do swych tradycyjnych siedzib, to nie miały takiego znaczenia dla ziemian czernihowskich, którzy odbywali swoje sejmiki we Włodzimierzu także w XVIII w. Niemniej z uwagi, iż w omawianym okresie gromadzili się oni w tym samym miejscu co ci pierwsi, ich działania także zostały uwzględnione w niniejszym artykule. Trzeba także pamiętać, że długi okres wygnania wzmocnił wśród szlachty ukraińskiej poczucie wspólnoty interesów i niedoli.

Sejmiki ukraińskie odbyły się 5 maja i, podobnie jak część koronnych, limitowały obrady (czernihowski został zerwany). W laudach uchwalonych przez województwa kijowskie i braclawskie poruszono te same kwestie¹⁰. Szlachta zobowiązała wybranych już wówczas posłów, aby na początku sejmu złożyli królowi podziękowania za jego starania mające na celu zakończenie wojny. Do władcy oraz hetmanów wysłano też poselstwa z prośbą o ewakuację wojsk saskich i usunięcie Kozaków z dóbr ziemskich. Tę drugą kwestię obszerniej poruszono w instrukcjach do hetmanów koronnych; mieli oni też wzmocnić oddziały w obu województwach.

Wszystkie zgromadzenia w kolejnym terminie zebrały się w połowie czerwca i uchwaliły instrukcje dla posłów. Kijowska oraz braclawska zostały wydane drukiem, stąd wystarczy przedstawić podstawowe wnioski¹¹. Najważniejsze z zawartych w nich kwestii dotyczą zapewnienia szlachcie bezpieczeństwa. Domagali się likwidacji milicji kozackich oraz upraszali o przyznanie im starostwa krośnieńskiego, jako rekompensaty za brak możliwości korzystania z własnych majątków. Braclawianie żądali wyprowadzenia obcych wojsk z Rzeczypospolitej. W instrukcji kijowskiej sporo miejsca zajmują także postulaty poprawy położenia kościoła unickiego i należących do niego konkretnych posiadłości. Domagano się zwłaszcza, aby nie były one bezprawnie obciążane hiberną. Wstawiano

⁸ B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, Toruń 1991.

⁹ Materiały z nich znajdują się w wydawnictwie, [w:] Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе (dalej: АЮЗР), ч. 3, т. 2: Акты о козаках (1679–1716 г.), Киев 1868.

¹⁰ Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 5 V 1699, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, нр 144, к. 836v–838; Laudum województwa braclawskiego Włodzimierz, 5 V 1699, tamże, к. 838–839.

¹¹ Instrukcja województwa braclawskiego posłom na sejm, Włodzimierz, 11 VI 1699, АЮЗР, ч. 2, т. 3: Постановления провинциальных сеймиков Юго-западной Руси в 1698–1726 г.г., Киев 1910, s. 55–66; Instrukcja województwa kijowskiego posłom na sejm, Włodzimierz, 11 VI 1699, [w:] tamże, s. 67–78. J. Perdenia zwrócił uwagę na niepokój szlachty, spowodowany brakiem działań monarchy. Domagała się ona wykonania konstytucji z 1697 r., *Stanowisko Rzeczypospolitej...*, s. 119–120.

się też za dobrami należącymi do kościoła prawosławnego. Kijowianie uchwalili również laudum¹². Sejmik wybrał dwu dodatkowych posłów na sejm oraz obiecał wynagrodzenie wysłannikom, którzy w maju przedstawiali jego postulaty królowi i hetmanom.

Szlachta czernihowska wyrażała podziękowania monarsze za jego starania, które przyniosły odzyskanie Podola i Ukrainy. Posłowie mieli domagać się odzyskania pieniędzy, które „u sukcesorów jm. pana Jana(!) Grzymułtowskiego, wojewody poznańskiego dotychczas zatrzymane i nie wypłacone są”¹³, mimo postanowień komisji oraz przyznania im starostwa krośnieńskiego i innych partykularzów jako rekompensaty za utracone w całości dobra. Podobnie jak Kijowianie wstawiali się za kościołem unickim, przedstawiając niemal dokładnie takie same postulaty. We wszystkich instrukcjach znajduje się wiele instancji za miejscowymi terrigenami. W laudum województwa czernihowskiego postanowiono, aby „zgadzając się z inszemi województwami”¹⁴ prolongować obrady.

Jakkolwiek wszystkie sejmiki limitowały obrady do połowy lipca znane jest jedynie laudum oraz punkta dołożone do instrukcji województwa czernihowskiego¹⁵. W tych drugich nie poruszono ważnych kwestii, natomiast w uchwalonym wówczas laudum zebrani zobowiązali marszałka do złożenia manifestacji przeciw wniesionej do grodu bełskiego protestacji, w której bezprawnie zakwestionowano ostatnią elekcję deputacką¹⁶. Ten problem lakonicznie został poruszony już w poprzedniej uchwale. Najpewniej obywatele czernihowscy nie mieli wówczas pełnej wiedzy na temat tego aktu. Manifestację w imieniu zgromadzonych złożył marszałek sejmiku, podkomorzyc czernihowski Stanisław Chorzewski¹⁷.

Sejm uchwalił ważne dla obywateli ukraińskich konstytucje, możemy więc ocenić, że ich postulaty zostały spełnione. W konstytucji „Zwinienie Kozaków w Kiiowskim y Braclawskim Woiewodztwach”¹⁸ zapisano, że z powodu zakończenia wojny z Portą Rzeczpospolita „tamtey Kozackiey milicyi nie potrzebuie”. Stacjonowanie Kozaków w dobrach szlacheckich oceniono jako sprzeczne z prawem i postanowieniami sejmu koronacyjnego, w związku z czym ich oddziały zostały zwinięte, a hetman wielki koronny Stanisław Jabłonowski miał wydać odpowiednie ordynanse. Na znaczenie tej konstytucji zwrócił już uwagę J. Perdenia, który przedstawił także działania Kozaków podjęte przez nich po sejmie. Uchwalone zostały również dwie inne konstytucje ograniczające prawa dyzunitów¹⁹.

¹² Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 11 VI 1699, ЦДІАУК, ф. 1, оп. 1, № 144, к. 902-902v.

¹³ Instrukcja województwa czernihowskiego posłom na sejm, Włodzimierz, 15 VI 1699, tamże, к. 908v-912.

¹⁴ Laudum województwa czernihowskiego Włodzimierz, 15 VI 1699, tamże, к. 912-913.

¹⁵ Punkta dodane do instrukcji województwa czernihowskiego, Włodzimierz, 14 VII 1699, [w:] АЮЗР, ч. 2, т. 3, с. 79-81.

¹⁶ Laudum województwa czernihowskiego, Włodzimierz, 14 VII 1699, ЦДІАУК, ф. 1, оп. 1, № 144, к. 940-942.

¹⁷ Protestacja obywateli województwa czernihowskiego przeciwko Steckiemu i innym, tamże, к. 412v-413v.

¹⁸ Zwinienie Kozaków w Kiiowskim y Braclawskim Woiewodztwach, [w:] VL, t. 6, s. 34. J. Perdenia, *Stanowisko Rzeczypospolitej...*, s. 121-123. O konstytucjach zob. B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r...*, s. 177-178.

¹⁹ Libertacya Woiewodztwa, y miasta Kamierca Podolskiego, [w:] VL, t. 6, s. 35; Unia fidei Graecae, [w:] tamże.

Do tych postanowień odniósł się tylko sejmik kijowski²⁰. Podziękował monarsze za jego starania oraz posłom za wykonaną pracę i obiecał wynagrodzić im poniesione koszty. Postanowiono na nim także, aby zabiegać o powołanie na przyszłym sejmie komisji do zrekompensowania szkód poniesionych przez szlachtę w wyniku działań Kozaków, której pomimo obietnic nie utworzono w 1699 r. Wysłano ponadto posłów do hetmanów koronnych, którzy mieli prosić o podjęcie zdecydowanych działań, gdyby Palej nie podporządkował się postanowieniom sejmu. Wybrano też komisarza na trybunał radomski, którym został starosta ropczycki Józef Potocki.

Kijowianie wystąpili również przeciwko konstytucji ograniczającej prawa wyznawców prawosławia w województwie podolskim. Współ z obywatelami województwa wołyńskiego złożyli oni także protestację przeciw konstytucjom o Kościele prawosławnym oraz posłom, którzy na nie zezwolili, pod którą podpisało się 50 osób²¹. Oceniali, że łamią one stare prawa przyznane jego wyznawcom, a ich uchwalenie odbyło się wbrew wytycznym zawartych w instrukcjach.

Według terminów wyznaczonych przez sejm, szlachta kijowska miała zgromadzić się na sejmik relacyjny w dniu 11 września, zaś braclawska i czernihowska 15 września²². Daty te sąsiadowały z czasem przeprowadzenia elekcji deputackich, co przyczyniło się do pewnych komplikacji, związanych z dwoma kwestiami, które należy w tym miejscu przedstawić. Pierwsza dotyczyła miejsc odbywania sejmików województw ukraińskich. Problem ten został w większości już przedstawiony, zwłaszcza okoliczności, w jakich obywatele tych województw rozpoczęli swoje obrady we Włodzimierzu oraz nieudane próby ich powrotu do tradycyjnych miejsc w latach 60. XVII w.²³ Później wśród szlachty pojawiały się krytyczne opinie na temat odbywania zgromadzeń we Włodzimierzu. Zgłaszali je zwłaszcza Kijowianie po 1687 r. W tym czasie w Owruczu działał gród, odbywały się tam sądy oraz prowadzono księgi²⁴. Można odnaleźć w nich skargi herbowych na brak powiadomienia o zwołaniu poszczególnych sejmików lub narzekania na dużą odległość między miejscem ich zamieszkania a Włodzimierzem. Część z tych narzekań była uzasadniona, bowiem zgromadzenia odbywały się na zachodzie Wołynia, niemniej niektóre zgłaszano z przyczyn koniunkturalnych, w następstwie sporów, do których dochodziło podczas obrad. Problem miejsca był często jedynie pretekstem do zarzucenia przeciwnikom łamania prawa. Kilkakrotnie dochodziło do limitowania obrad, z powodu nieobecności obywateli, którzy nie zostali o nich powiadomieni²⁵. W instrukcjach obecne są też postulaty przeniesienia sejmiku np. do Ołyki lub

²⁰ Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 15 IX 1699, [w:] AIO3P, cz. 2, t. 3, s. 81–85. Sejmik wstawił się również za stolnikiem owruckim Jerzym Czaplicem w jego konflikcie z braćmi Zahorowskimi. Ojciec Jerzego, podkomorzy kijowski Marcjjan, toczył długoletnie spory z dziadem tychże, łowczym kijowskim Stanisławem Kazimierzem Kowalewskim.

²¹ Protestacja obywateli województwa kijowskiego i wołyńskiego przeciwko posłom i konstytucji, ЦДДАУК, ф. 15, оп. 1, нр 10, к. 789v–791. Dokument oblatowano w Owruczu 22 grudnia 1699 r. Skarżono się w nim także przeciwko urzędnikom grodzkim luckim, włodziemskim i krzemienieckim, zarzucając im, że nie przyjęli wspomnianej protestacji.

²² Deklaracje Woiewodztw y Ziem, [w:] VL, t. 6, s. 39–40.

²³ J. Stolicki, *Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648–1696*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne”, 2017, nr 144, z. 3, s. 441–457.

²⁴ J. Stolicki, *Problemy szlachty kijowskiej...*, s. 61–62.

²⁵ Pierwszy raz takie uzasadnienie pojawiło się 20 maja 1670 r. Laudum województwa kijowskiego, ЦДДАУК, ф. 28, оп. 1, нр 110, к. 998v–999v. Potem można odnaleźć je jeszcze kilkakrotnie, Laudum

Korca. Wydają się one zaskakujące, a także mało realne, bowiem w tych miastach nie odbywały się żadne zgromadzenia ani sądy. W związku z tym nie można było dokonać oblaty dokumentów. Zresztą miejscowości te nie miały żadnych tradycji sejmikowania, co dodatkowo każe traktować te propozycje jako nierealne. Nie wyjaśnia ich nawet fakt, że miały to być jedynie chwilowe miejsca przed powrotem sejmiku do Żytomierza. Zdecydowanie bardziej logicznym miejscem odbywania zgromadzeń wydawał się Owruć, gdzie funkcjonował gród i prowadzono księgi, zaś w okolicy mieszkało sporo szlachty.

Znacznie trudniejsza sytuacja miała miejsce na Braclawszczyźnie, narażonej na najazdy tatarskie. Ze względu na niebezpieczeństwo ze strony ordy przywrócenie tam odbywania sejmików nie było możliwe. Tamtejsza szlachta pod koniec 1687 r. postulowała, aby przenieść go do Łucka, ze względu na dogodniejszy dla nich dojazd do tego miasta²⁶. Niekiedy wyrażali oni swoje niezadowolenie z odbywania zgromadzeń we Włodzimierzu, np. w instrukcji na elekcję w 1697 r. domagali się przeniesienia sejmiku do Ostroga²⁷. Chcieli także, aby sądy kapturowe miały swoje miejsce w Winnicy. Nie było takich możliwości, więc Braclawianie uznali, że powrót do ich posiadłości będzie możliwy nie wcześniej niż po zakończeniu wojny. Postulaty, aby sejmiki odbywały się w tradycyjnych miejscach były czasem zgłaszane, ale dopiero w 1699 r. ich realizacja stała się realna. Obywatele z obu województw przedstawili konkretne żądania w instrukcjach. Braclawianie 11 czerwca 1699 r. domagali się powrotu do swej starej siedziby, co będzie możliwe po usunięciu Samusia z Winnicy. Zaproponowali, aby sejmik przedsejmowy z limity, a potem relacyjny odbyły się we Włodzimierzu, ale elekcja deputatów już w Winnicy²⁸. Kijowianie także deklarowali chęć powrotu do Żytomierza i również uzasadniali to „za ustompieniem militiey kozackiey z kraiow tamtych”, przy czym postulowali, aby sejmiki

„z tą alternatą, aby raz w Żytomirzu, drugi raz w Owruću odprawowały się”²⁹.

Przed przedstawieniem decyzji podjętych podczas pozostałych wrześniowych zgromadzeń trzeba jeszcze zwrócić uwagę na zjawisko ich limitowania w tym czasie. Upowszechniło się ono w Rzeczypospolitej w II poł. XVII w., zaś na sejmikach ukraińskich rozwinęło się w latach 80. tegoż stulecia³⁰. Wówczas zaczęto limitować je co najmniej dwukrotnie-wcześniej kończyły się na drugim posiedzeniu. Wydłużenie cyklu sejmików było konsekwencją wysyłania przez nie posłów do monarchy lub hetmanów. Szybko też (pierwszy raz w 1688 r.) pojawiły się też łańcuchy składające się z 4 posiedzeń, a w 1690 r. Braclawianie czterokrotnie limitowali sejmik.

województwa kijowskiego, Włodzimierz, 26 VI 1690, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, № 135, к. 1298-1299v, Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 12 III 1692, ЦДІАУК, ф. 18, оп. 1, № 137, к. 782-783v.

²⁶ Instrukcja województwa braclawskiego posłom na sejm, Włodzimierz, 17 XII 1687, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, № 132, к. 1370v-1378.

²⁷ Laudum województwa braclawskiego, Włodzimierz, 28 VII 1696, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, № 141, к. 852v-854v.

²⁸ Instrukcja województwa braclawskiego posłom na sejm, Włodzimierz, 11 VI 1699, [w:] АЮЗР, ч. 2, т. 3, s. 58.

²⁹ Instrukcja województwa kijowskiego posłom na sejm, Włodzimierz, 11 VI 1699, [w:] tamże, s. 71.

³⁰ Na problem ten zwrócił uwagę H. Olszewski, *Praktyka limitowania sejmików*, [w:] tenże, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, t. 2: *Studia i rozprawy*, Poznań 2002, s. 278-298. O limitach w województwach ukraińskich piszę w monografii tamtejszych sejmików.

Szlachta kijowska 16 września 1698 r., nazajutrz po zerwanej elekcji deputackiej, zebrała się na sejmiku, który potem został określony przez nią mianem „podatkowego”. Podstawą jego odbycia była konstytucja z 1685 r., do której jednak w laudum odwołano się dość lakonicznie:

„przychylając się do konstytucyjey ad innocandum bonum ordinem tuendam conservationem województwa postanowionej, nazajutrz po sejmikach deputackich”³¹.

Zgromadzenie wysłało posłów do monarchy oraz hetmanów koronnych, podjęło uchwały w kilku sprawach oraz limitowało obrady do 4 listopada, kiedy delegaci mieli zdać relację ze swoich działań. Obywatele zebrani tego dnia, z powodu niewielkiej frekwencji, postanowili jednak

„odłożyć pod łaską tegoż jmci na dzień powtórny po sejmiku da Bóg przedsejmowym in crastinum”³².

W laudum z 5 maja 1699 r., jak już wyżej nadmieniono obrady przedsejmowego zgromadzenia odłożono do 11 czerwca. Natomiast sejmik podatkowy

„limitowany, nazajutrz po skończonym terazniejszym pod tamtą łaską jm. pana marszałka in limitatione zostającego”³³

również został prorogowany. Zebrani 11 czerwca podjęli kolejne decyzje.

„Sejmik nasz do dnia 14 iulii, z wolnym inszego marszałka obraniem, sejmik zaś podatkowy pod dawną łaską nazajutrz po skończonym terazniejszym in ibidem prorogujemy i limitujemy”³⁴.

Doszło więc do sytuacji, w której sejmik podatkowy był odkładany podczas obrad przed sejmem, przez co równoległe istniały dwa ciągi zgromadzeń.

O sejmikach lipcowych brak informacji. Na dzień 11 września wyznaczono konstytucją termin sejmiku relacyjnego województwa kijowskiego. Zebrani wówczas postanowili jednak limitować obrady. Jak uzasadniono:

„Lubo ichm. panowie posłowie nasi comparentes gotowi byli funkcjey swojej czynić relacyją, jednak dla większej frekwencyjey ichm. panów braci, która na sejmiku deputackim speratur praesentem conventum nostrum do dnia 15 septembris anni eiusdem odkładamy i konserwujemy pod łaską tegoż jmci pana marszałka. Tu-

³¹ Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 16 IX 1698, ф. 28, оп. 1, № 143, k. 920v-922. Odwoływano się więc do konstytucji „Trybunał Skarbowy Koronny”, VL, t. 5, s. 345-346, która według niektórych opinii dała początek sejmikowi gospodarskiemu. Marszałkiem tegoż sejmiku oraz następnie był podstoli braclawski Andrzej Wojnarowski.

³² Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 4 XI 1698, ЦДДАУК, ф. 28, оп. 1, № 143, k. 955v-956v.

³³ Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 5 V 1699, ЦДДАУК, ф. 28, оп. 1, № 144, k. 836v-838.

³⁴ Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 11 VI 1699, tamże, k. 902-902v.

dzień jutrzejszy sejmik podatkowy ex conservatione pod laską jm. pana Jędrzeja Wojnarowskiego, podstolego braclawskiego do tegoż terminu zachowujemy”³⁵.

A więc sejmik, który rozpoczął się 16 września 1698 r. został ponownie limitowany, na dzień po relacyjnym (a przynajmniej jego pierwszego posiedzenia). Ponieważ sejmik przedsejmowy został zakończony, zamiast niego Kijowianie wykorzystali zgromadzenie relacyjne, które odłożono o 4 dni. Miało ono odbyć się nazajutrz po elekcji deputackiej, wraz z podatkowym. Ta zaś prawdopodobnie została zerwana, a przynajmniej nie ma o niej żadnych informacji. Dnia 15 września szlachta zebrała się na sejmiku relacyjnym i podatkowym oraz podjęła kolejne zaskakujące postanowienie w kwestii kolejnych terminów.

„Niechcąc zas sine consiliis zostawać, seymik ten ad diem vigessimam octavam mensis novembris anni praesentis pod laską tegoż i.m. p. marszałka prorogujemy; seymik zaś, który ex conservatione dzisie przypadł pod laską i.m. p. Andrzeja z Woynarowej Woynarowskiego, podstolego braclawskiego gdy dzis dla szczupłości czasu agitowany bydz nie może, do dnia iutrzejszego odkładamy”³⁶.

Należy zwrócić uwagę, że jako marszałek sejmiku podatkowego podpisał się Stanisław Antoni Czaplic, który został wybrany podczas zgromadzenia relacyjnego, a nie Andrzej Wojnarowski. Następnego dnia zebrani we Włodzimierzu odbyli kolejne posiedzenie tegoż sejmiku. Zamierzano dokonać kalkulacji podatku szelężnego, ale odłożono ją do 20 listopada, kiedy posłowie wysłani do hetmanów mieli przedstawić relację z misji³⁷.

Następna uchwała pochodzi z dnia 28 listopada. Jest to jedyny wpis z tego miesiąca w księdze, stąd nie wiadomo czy obrady zaplanowane na 20 listopada (tego dnia miał się odbyć sejmik podatkowy) doszły do skutku i zostały odłożone do 28 listopada. W krótkim laudum jest informacja, że zjechali

„na sejmik relationis wielm. ichm. panów posłów do jw. ichm. panów hetmanów obranych, ex prorogatione przypadający, jako i podatkowy pod laską ur. Andrzeja Wojnarowskiego podstolego braclawskiego, marszałka koła naszego rycerskiego województwa kijowskiego ex prorogatione ad diem 28 XI prorogowany”³⁸.

Do tego dnia został odłożony sejmik posejmowy pod laską Czaplica. Zebrani podjęli tylko jedną decyzję tj.

„tak sejmik relationis, jako i podatkowy pod laską ur. podstolego braclawskiego, marszałka koła naszego ad diem 8 januarii anni 1700, praesenti laudo publico odraczamy”.

³⁵ Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 11 IX 1699, tamże, k. 997–998.

³⁶ Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 15 IX 1699, [w:] АЮЗР, ч. 2, т. 3, s. 81–85.

³⁷ Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 16 IX 1699, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, № 144, k. 1016v.

³⁸ Laudum województwa braclawskiego, 28 XI 1699, tamże, k. 1048.

Określenie „relacyjny” może oznaczać, że był to sejmik odbywający się po obradach sejmu, niemniej równie możliwym jest, a nawet bardziej prawdopodobnym, że odnosiło się ono do zgromadzenia, podczas którego posłowie wysłani do hetmanów mieli zdać sprawozdanie z powierzonego im zadania. Komplikację powoduje też fakt, że zapisy dotyczące tegoż sejmiku w księdze są wyjątkowo niedbałe, np. trzykrotnie (w tytule, arendzie i na początku laudum) wpisano błędną informację, że odnoszą się do województwa braclawskiego.

Następny sejmik o którym zachowały się informacje odbył się 14 września 1700 r. W laudum zapisano:

„vigore prorogationis seymiku od dnia trzeciego sierpnia do dnia czternastego września, także według laudum przerzeczonego wdztwa”³⁹.

Uchwała ta została oblatowana w grodzie włodzimierskim 15 września, a następnie ekstrakt z niego został wpisany do nieistniejącej już księgi owruckiej. Księga włodzimierska z 1700 r. zawiera duże luki i brak w niej uchwał sejmików (także tego z 15 września). Pewną pomocą mogą być znajdujące się w niej protestacje oblatowane 3 i 4 sierpnia. Manifestację złożył wówczas sługa marszałka sejmiku A. Wojnarowskiego, w której zapisano, że

„mając na sobie funkcją marszałkostwa koła rycerskiego województwa kijowskiego, niepojednokrotnie ob in frequentiam ichm. panów obywatelów zjeżdżając et eundem actum comitorum prorogując. Stosując się do laudum tegoż województwa roku terażniejszego 1700, miesiąca aprilis dnia 28 postanowionego, chciał był na dzień 3 augusti anno praesenti do Włodzimirza na sejmik relationis ex prorogatione etiam calculationis ichm. panów egzaktorów zjechać”⁴⁰.

Nie mógł jednak tego uczynić z powodu choroby⁴¹.

W tym czasie złożono jeszcze dwie manifestacje. Wojski żytomierski Konstanty Stecki potwierdził, że podczas sejmiku w dniu 20 kwietnia (tu jest podany inny dzień) postanowiono o limitowaniu zgromadzenia do 3 sierpnia:

„na dzień 3 miesiąca augusta roku terażniejszego przez też laudum naznaczony na sejmik relationis seu prorogationis et calculationis ichm. panów egzaktorów zjechawszy”⁴².

Z kolei w manifestacji egzaktora szelężnego Marcina Aksaka nie ma informacji, kiedy odbył się ten sejmik, aczkolwiek w dokumencie nadmieniono, że wcześniej był kilkakrotnie limitowany:

³⁹ Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz, 14 IX 1700, [w:] AIO3P, ч. 2, т. 3, s. 88–91.

⁴⁰ Manifestacja *nomine* jm. pana Andrzeja Wojnarowskiego w pewnej sprawie, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, № 145, к. 312–312v.

⁴¹ Tamże.

⁴² Manifestacja jm. pana Steckiego, wojskiego żytomierskiego, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, № 145, к. 313–314.

„na terazniejszy sejmik z tak wielu prorogacyj pro die 3 augusti [--] prorogowany”⁴³.

Z tych akt wynika, że sejmik zaplanowany na dzień 3 sierpnia nie odbył się, jak to wprost wyrażono w jednej z nich,

„tak ichm. panowie dygnitarze, jako i ichm. panowie obywatele nie zjachali”⁴⁴.

Nie można ustalić dlaczego szlachta uważała, że 14 września zebrała się z limity wcześniejszego zgromadzenia. Wiadomo jednak, że 3 sierpnia nie doszło do jego zerwania, bo to oznaczałoby koniec ciągu odkładanych obrad. Znajdujące się w dokumentach zwroty o wielu prolongacjach pozwalają przypuszczać, że wcześniej też był on limitowany. Można więc założyć, że 8 stycznia 1700 r. odłożono go do 20 kwietnia (lub 28 kwietnia) i uzupełnić to jedno brakujące ogniwo. Przy tym trzeba też zauważyć, że 14 września 1700 r. dokonano kolejnej limity. Sejmik został odłożony do dnia 22 stycznia 1701 r. i miał się odbyć w Żytomierzu. Nie wiadomo czy tę deklarację zrealizowano. Następna z zachowanych ksiąg włodzimierskich zawiera wpisy z lat 1707–1711⁴⁵. W grodzie we Włodzimierzu 27 maja 1702 r. oblatowano protestację przeciwko niektórym punktom, znajdującym się w instrukcji dla posłów na sejm⁴⁶. Miejsce obrad tegoż sejmiku przedsejmowego nie jest znane. Dla badanego problemu bardziej istotne byłoby ustalenie losów zgromadzenia zaplanowanego na 8 stycznia i ewentualnie kolejnych⁴⁷. Przyjmując jednak obecną wiedzę należy przedstawić następujące wnioski. Sejmik kijowski, który rozpoczął się 16 września 1698 r. miał co najmniej 14 posiedzeń tzn. tyle wyznaczono jego znanych terminów. Część z nich w ogóle nie doszła do skutku, ponieważ odroczone je podczas posiedzenia należącego do drugiego cyklu. Liczba ta jest porównywalna z najdłuższymi łańcuchami przedstawionymi przez Henryka Olszewskiego. Ciąg odraczanych sejmików trwał bowiem co najmniej 28 miesięcy, a jest możliwe że nawet 43. Przez pewien czas obok tego sejmiku kilkakrotnie limitowany był także sejmik przedsejmowy (3 posiedzenia w okresie od maja do lipca) a potem we wrześniu sejmik relacyjny (też 3 posiedzenia). Istniejące obok siebie przynajmniej dwa ciągi limit to również zjawisko wyjątkowe, rzadko spotykane na innych sejmikach. Wskazał je H. Olszewski, zwracając uwagę, że na Kujawach w 1703 r. odbywały się jednocześnie trzy sejmiki, z których każdy „limitował się według własnego uznania”⁴⁸. W omawianej

⁴³ Manifestacja jm. pana Aksaka w pewnej sprawie, tamże, k. 314–315.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, нр 146.

⁴⁶ Protestacja szlachty województwa kijowskiego przeciwko licznym punktom zamieszczonym w instrukcji dla posłów na sejm, [w:] АЮЗР, ч. 3, т. 2: *Акты о козаках (1679–1716 r.)*, Киев 1868, s. 403–404. Protestacja ta została podpisana przez 30 obywateli. Pochodzi ona z księgi o dawnej sygnaturze 1077, której obecnie nie ma w zasobie archiwum, podobnie jak kilkunastu z kolejnych lat. Księgi te zaginęły w czasie II wojny światowej.

⁴⁷ Jest kilka przesłanek, że sejmik z dnia 14 listopada 1701 r. był kontynuacją wcześniejszych: osoba marszałka i tematyka obrad (zajmowano się analogicznymi problemami podatkowymi). Jest też logiczne, że skoro Kijowianie utrzymywali sejmik w gotowości w 1700 r., to był on też przedłużany w następnym roku, kiedy sytuacja na Ukrainie się pogarszała.

⁴⁸ H. Olszewski, *Praktyka limitowania sejmików...*, s. 292. Autor nie rozstrzygnął jednoznacznie (choć sugerował, że tak było) czy owe sejmiki, działające niezależnie od siebie, miały związek z rywalizacją zwolenników Sasa i Szwedów. Ustalenia te jednak przynajmniej częściowo wyjaśniają sytuację.

kwestii jest jednak inna sytuacja. Posiedzenia z obu ciągów limity były ze sobą skorelowane – podczas sejmiku przedsejmowego odraczano podatki. I wreszcie wśród tych wyjątkowych wniosków warto zauważyć, że odbywało się to jeszcze przed konfliktami z czasów wojny północnej (a przynajmniej przed 1702 r., kiedy szlachta zaczęła stawiać się na zjazdach, które musiały opowiedzieć się po konkretnej stronie), co według H. Olszewskiego spowodowało nasilenie zjawiska limitowania sejmików.

Gwoli uzupełnienia należy dodać, że pierwsze sejmiki, które na pewno odbyły się w Żytomierzu to: sejmik przedsejmowy z dnia 14 listopada 1701 r. oraz drugi sejmik z tegoż dnia obradujący z limity, prolongowany od dnia 13 września⁴⁹. Jego marszałkiem był Andrzej Wojnarowski, a podczas obrad egzaktor szeleżnego Marek Aksak miał rozliczyć się z podatku. Przesłanki te wskazują, że sejmiki w 1701 r. mogły być prolongowane. Sejmik został odłożony do dnia 10 czerwca 1702 r. Jak zapisano:

„aby ten sejmik prorogationis in hoc termino nie kończył się dla niezjachania ichm. panów egzaktorów dawniejszych”⁵⁰.

Na znacznie mniejszą skalę dochodziło do limitowania zgromadzeń braclawskich i czernihowskich z 1699 r. Sejmik przedsejmowy braclawski odbył się 5 maja, potem 11 czerwca i został odłożony do 12 lipca. Z kolei czernihowski z 5 maja został zerwany, a powtórny odbył się 15 czerwca i odłożono go do 12 lipca.

„Który termin sejmiku, że dla nieobaczenia w kalendarzu circa prorogationem przypadł w dzień niedzielny, dlatego ten termin ad diem 14 praesentis odkładamy”⁵¹.

Tego dnia, jak uzasadniono:

„zgadzając się zaś z innemi województwy, abyśmy mieli dalszej obrady campum sejmik nasz in reliquo ad diem 6 augusti roku tego prorogujemy pod łaską terazniejszego jm. pana marszałka”⁵².

Doszło więc do 4 posiedzeń, chociaż jedno z nich nie zostało wyznaczone z przyczyn merytorycznych. Zastanawia fakt, dlaczego sejmiku nie skończono w poniedziałek, ale odroczone go do wtorku. Obrady przedsejmowe w Koronie były prolongowane, ponieważ szlachta oczekiwała od monarchy wycofania wojsk saskich⁵³. Limity zgromadzeń ukraińskich wówczas nie wynikały więc z ich specyficznej sytuacji. O ich ostatnich posiedzeniach nie zachowały się informacje. Można ocenić, że szlachta odkładała je na wszelki wypadek, aby mieć możliwość legalnego zgromadzenia się, jak to zostało sfor-

⁴⁹ Instrukcja województwa kijowskiego posłom na sejm, Żytomierz 14 XI 1701, [w:] АЮЗР, ч. 3, т. 2, s. 408–416. Sejmik trwał w dniach 10–14 XI 1701 r. Laudum województwa kijowskiego, ф. 11, оп. 1, нр 16, к. 27–28v. Księgę tę zaczęto prowadzić 14 IX 1701 r., na jej początku znajdują się przysięgi urzędników grodzkich żytomierskich.

⁵⁰ Laudum województwa kijowskiego, ЦДІАУК, ф. 11, оп. 1, нр 16, к. 28v–32.

⁵¹ Laudum województwa czernihowskiego, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, нр 144, к. 940–942. Informacja ta znalazła się w laudum uchwalonym 14 lipca.

⁵² Tamże.

⁵³ Wzmiankował o tym B. Dybaś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r...*, s. 74–75.

mułowane w uchwale Czernihowian np. w obronie zagrożonych wolności. Ponieważ nie było takiej konieczności ziemianie nie przybywali na kolejny zjazd.

Zgromadzenia wrześnieiowe szlachty czernihowskiej i braclawskiej przebiegły burzliwie. Znałe są dwie protestacje przeciw elekcji deputatów czernihowskich i jedna dotycząca sejmiku relacyjnego. Kontrowersje były związane z działaniami dyrektora obu zgromadzeń, podkomorzego czernihowskiego Aleksandra Felicjana Cieszkowskiego. Na podstawie dwu protestacji można wnioskować, że wraz z deputatami z poprzedniego roku próbował on przeforsować wybór tych samych do trybunału, ponieważ teraz „ob certas rationes nie zasiadali”. Działania te wzbudziły sprzeciw, czego przejawem były zastrzeżenia niejakiego Jana Gesmunta do przebiegu sejmiku:

„w czym widząc inkonwienicyją, gdy przed obraniem marszałka, zabiegając takowej nienależytej elekcyjej cum libera vocis activitate odezwał się i na to jako prawu contrarium nie pozwalał i z tym z cerkwi katedralnej włodzimirskej, jako miejsca sejmikowania z protestacyją wyszedł”⁵⁴.

Szlachcica sprowadzono z powrotem na obrady, ale zamiast naprawić przekroczenia prawa chciano go siłą zmusić do wycofania protestacji. Drugą protestację podpisało 13 obywateli, a jako pierwsze widniały pod nią nazwiska starosty ulanowskiego Jerzego Piaseczyńskiego i kilku innych herbowych biorących udział w sejmikach, ale nie należących do elity województwa. Elekcja została zerwana, ale sejmik relacyjny, który odbył się następnego dnia, zakończył się pomyślnie. Komisarzem na Trybunał Radomski wybrano Aleksandra Feliksa Cieszkowskiego a posłom na sejm obiecano gratyfikację po otrzymaniu pieniędzy od Moskwy. Kilku nieznanych ziemian zgłosiło protest przeciwko decyzji o wyborze, który „in aggravationem honori jm. pana podczaszego owruckiego sam go wprzód obrawszy komisarzem”⁵⁵ oszukał go i sam wybrał się na tę funkcję.

Większe kontrowersje dotyczyły zgromadzeń województwa braclawskiego. Jak już wspomniano 11 czerwca tamtejsza szlachta podjęła decyzję, aby elekcja deputatów odbyła się w Winnicy, a sejmik relacyjny (który wyznaczono konstytucją) 15 września we Włodzimierzu. Doprowadziło to do zamieszania, bowiem część szlachty zebrała się w mieście na Wołyniu, inni zaś pojechali na Braclawszczyznę. Nie zachowały się źródła z obrad w Winnicy, niemniej protestacje oblatowane w księdze włodzimirskej przedstawiają punkt widzenia obu stron. Niektórzy obywatele złożyli manifestację, w której uznano nieważność aktów podjętych w Winnicy (zarówno elekcji deputatów, jak i sejmiku relacyjnego). Stwierdzono w niej, że tamtejsze zgromadzenie odbyło się niezgodnie z prawem

⁵⁴ Protestacja Gesmunta przeciwko obywatelom województwa czernihowskiego, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, № 144, k. 484v–485; Protestacja obywateli województwa czernihowskiego, tamże, k. 480–480v; Protestacja obywateli województwa czernihowskiego, tamże, k. 487–487v. *Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spis, cz. III: 1661–1700*, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2017, s. 271.

⁵⁵ Laudum województwa czernihowskiego, Włodzimierz, 15 IX 1699, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, № 144, k. 1004–1004v. Wspomnianym podczaszym owruckim był Waclaw Konstancy Zubczewski, który jednak nie zgłosił żadnych protestów przeciw Cieszkowskiemu.

„nie wydawszy literas innotescentiales, które de lege powinny byli wydane bydź i jeszcze stante hostilitate, gdyż jeszcze Kamieniec in manu Ottomanica existit”⁵⁶.

Pozostałe protestacje zgłosili przeciwnicy obrad we Włodzimierzu. Kazimierz Czarnecki uznał, że tamtejszy sejmik relacyjny odbył się bezprawnie, ponieważ

„stosując się in toto do prawa pospolitego i laudum przeszłego o przeniesieniu sejmików i wszelkich aktów do tegoż sejmikowania należących ad locum solitum województwa braclawskiego do miasta JKMcI w Winnicy”⁵⁷.

Podobne argumenty zawarto w drugiej manifestacji. Zgłaszający ją przypomnieli, że sejmiki „we Włodzimierzu dokąd nie przydziemy in possessione dóbr naszych” miały się odbywać. Ponieważ jednak nastąpiła zmiana ich położenia, bo Samuś został usunięty z Winnicy więc obywatele braclawscy udali się tam, „na obieranie tak ichm. panów deputatów, jako i inszych obrad swoich czynienia”⁵⁸.

Inne argumenty przedstawił łowczy zytomierski Michał Rożnatowski, który ponownie protestował przeciw elekcji deputatów, odbytej we Włodzimierzu. Skarżył się on również na same obrady, podczas których dokonano ich wyboru. Według niego były one zgromadzeniem prywatnym, na którym zebrało się jedynie kilka osób⁵⁹.

Po sejmie zachowała się uchwała sejmiku braclawskiego, z 9 grudnia 1699 r., który został limitowany do 3 lutego 1700 r. do Winnicy, co uzasadniono zmianą sytuacji na Braclawszczyźnie.

„Pożądany nastąpił pokój i za świeżą Kamieńca ewakuacją wszelaka redit securitas i Ukraina przez zwinienie Kozaków anni praesentis ad antiquum przychodzi, słowem, a zatym już liberum aditum tak do Winnicy, jako i do dóbr naszych mamy”⁶⁰.

Nic nie wiadomo o wcześniejszym posiedzeniu. Marszałkiem w dniu 9 grudnia był stolnik trembowelski Jerzy Dogieł-Cyryna, który piastował tę godność podczas obrad przedsejmowych 5 maja i 11 czerwca. W laudum lakonicznie zapisano, że został uproszony. Nie ma też informacji, że nawiązują do sejmiku przedsejmowego, a jak już wskazano brak też wiadomości, że odbył się w połowie lipca więc jego limita jest mało

⁵⁶ Protestacja obywateli województwa braclawskiego, tamże, k. 480v–482. Pod tym aktem widnieją podpisy chorążego braclawskiego Karola na Szandryowie Szandryrowskiego, chorążego winnickiego Adama na Zabawie Zabawskiego, księcia Władysława ze Zbaraża Woronieckiego, podstolego braclawskiego i rotmistrza królewskiego Kazimierza Krasnosielskiego, stolnika trembowelskiego Mikołaja Dogieła-Cyryny, Daniela ze Strzelnik Strzelnickiego, miecznika smoleńskiego Marcina ze Skrzyńia Dunin-Karwickiego, miecznik smoleński, Jana Dogieł-Cyryny, Jana Deszkowskiego, Pawła Puzowskiego, Adam Dowgiały, Aleksandra Dogieł-Cyryny, Samuela Mączyńskiego i Antoniego Franciszka Zezulińskiego. *Deputaci Trybunału Koronnego...*, s. 271.

⁵⁷ Protestacja obywateli województwa braclawskiego, ЦДДАУК, ф. 28, оп. 1, № 144, k. 482–482v.

⁵⁸ Protestacja obywateli województwa braclawskiego, tamże, k. 483–483v.

⁵⁹ Protestacja Rożnatowskiego obywatela województwa braclawskiego, tamże, k. 482v–482a. Rożnatowski protestował przeciwko stolnikowi trembowelskiemu Jerzemu Dogieł-Cyrynie i podstolemu braclawskiemu Kazimierzowi Krasnosielskiemu, co może sugerować, że to oni zostali wybranymi deputatami.

⁶⁰ Laudum województwa braclawskiego, tamże, k. 1048–1048v.

prawdopodobna. Dyrektorem 9 września był starosta winnicki Kazimierz Leszczyński, który wcześniej podpisał się pod manifestacją złożoną przez K. Czarneckiego o bezprawnym odbyciu zgromadzenia we Włodzimierzu. Nie ma też przesłanek do postawienia wniosku, że którykolwiek z sejmików relacyjnych stał się podstawą do zwołania zgromadzenia z 9 grudnia. Podczas tegoż podjęto również decyzje w sprawie ostatniej elekcji deputatów.

„Ponieważ trybunał cum rotali effectu ad decissionem całego województwa ichmciów odesłał, tychże ichmciów combinationem na sejmik przyszyły odkładamy”⁶¹.

Zebrani zobowiązali się do przedstawienia propozycji trybunałowi. Zaakceptowali oni też podjęte wcześniej postanowienia dotyczące ksiąg winnickich, o których niestety niewiele wiadomo. Księga zawierająca wpisy z lat 1700–1704 nie zachowała się do dnia dzisiejszego, zaś o pochodzących z niej dokumentach lakoniczne informacje posiadamy pozostałego po niej wewnętrznego opisu⁶². Nie ma w nim wiadomości o sejmiku obradującym w Winnicy 3 lutego 1700 r. Znajdują się tam natomiast informacje o kilku instrukcjach dla posłów województwa braclawskiego oraz uchwałach podjętych później w Winnicy. Było to laudum z 18 IV 1701 r. oraz instrukcje dla posłów na sejm z 30 V 1701 r. i z 29 XII 1701 r. Można tam odnaleźć również informacje o zgromadzeniach z lat 1702–1703, w tym instrukcję daną reprezentantom sejmiku wyprawionym do pułkownika S. Paleja z 6 lipca 1702 r.⁶³ Następny znany sejmik odbył się znowu we Włodzimierzu 12 marca 1703 r. i odłożył obrady ponownie do Włodzimierza⁶⁴.

W 1700 r. we Włodzimierzu odbyła się jeszcze elekcja pisarza ziemskiego kijowskiego. Dnia 29 lipca wojewoda kijowski zwołał obywateli na 19 sierpnia⁶⁵. Brakuje o niej informacji, wiadomo jednak, że zakończyła się pomyślnie, ponieważ zachowały się przywilej i przysięga urzędnika. Niemniej, jak już podkreślono, księga z 1700 r. posiada spore luki. Nie ma w niej także dokumentów dotyczących zgromadzeń szlachty czernihowskiej. Z następnego roku znane są posiedzenia sejmiku limitowanego oraz instrukcja posłom na sejm⁶⁶. Wiadomo także o protestacji złożonej przez Jana Wojnarowskiego przeciwko niektórym punktom znajdującym się we wcześniejszej instrukcji⁶⁷. W 1701 r. sejmiki odbywały się w Żytomierzu, a ich postanowienia oblatowano w tamtejszych księgach⁶⁸. Kilka zjazdów kijowskich w latach 1703–1704

⁶¹ Laudum województwa braclawskiego, Włodzimierz, 9 XII 1699, tamże, k. 1048–1048v.

⁶² Księga miała dawną sygnaturę nr 4599, ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, № 16, k. 2v–3. Oblatowano w niej także kilka dokumentów uchwalonych podczas zgromadzeń we Włodzimierzu.

⁶³ Instrukcja sejmiku winnickiego posłom do pułkownika Paleja, 6 VII 1702, [w:] АІОЗР, ч. 3, т. 2, s. 433–435.

⁶⁴ Laudum województwa braclawskiego, Włodzimierz, 12 III 1703, [w:] АІОЗР, ч. 2, т. 3, s. 110–113. Był to sejmik z limity odłożony od dnia 27 lutego. Postanowienia dotyczyły spraw ogólnopaństwowych.

⁶⁵ Uniwersał Marcina Kątskiego, Kamieniec Podolski, 29 VII 1700, ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, № 145, k. 768–768v; Przywilej i przysięga, tamże, k. 842–844.

⁶⁶ Instrukcja posłom województwa kijowskiego na sejm, Żytomierz, 14 XI 1701, [w:] АІОЗР, ч. 2, т. 3, s. 408–416.

⁶⁷ Tamże, s. 403–404. Znajdowała się ona w księdze włodzimierskiej o sygnaturze dawnej nr 1077.

⁶⁸ Sejmik z limity 13 listopada oraz przedsejmowy nazajutrz, ЦДІАУК, ф. 11, оп. 1, № 16, k. 27–28v, 28v–32.

ponownie odbyło się we Włodzimierzu. Warto w tym miejscu dodać, że w uchwale ostatniego znanego sejmiku tego województwa we Włodzimierzu z 14 września 1700 r. zebrani deklarowali

„ieżeliby, uchoway Boże, iakowa miała nastąpic hostilitas, seymikowaniu naszemu reservamus mieysce”⁶⁹.

Na podstawie uchwał sejmików ukraińskich z 1699 r. można wyciągnąć kilka wniosków. Oczywiście wydają się te dotyczące postaw i działań szlachty. Domagała się ona usunięcia Kozaków z dóbr szlacheckich i likwidacji ich oddziałów, co było zgodne z interesami ziemian. Obywatele ukraińscy wymogli podjęcie korzystnych dla siebie decyzji podczas sejmów z 1697 i 1699 r. Znacznie trudniejsza okazała się natomiast ich realizacja, w konsekwencji czego doszło do wybuchu powstania Paleja. Z problemów dotyczących organizacji obradujących wówczas sejmików najbardziej widoczne jest zjawisko ich limitowania. Miało ono uwarunkowania ogólnokrajowe, ponieważ zgromadzenia przed sejmem odraczano czekając na ewakuację wojsk saskich, jak i inne ważne dla nich okoliczności. Te widać na przykładzie permanentnie prorogowanego sejmiku podatkowego województwa kijowskiego, ale i relacyjnego Braclawian. W 1699 r. nie doszły do skutku wszystkie elekcje deputackie, przy czym tylko braclawska, na skutek wydarzenia wyjątkowego tzn. odbycia jej w dwu miejscach. O zerwaniu kijowskiej nie ma żadnych informacji, co w ostatnich dziesięcioleciach XVII w. było raczej normą.

Z powodu braku źródeł nie jest możliwe opracowanie sejmików województw braclawskiego i kijowskiego z lat 1700–1717. Duże luki obejmują zwłaszcza pierwszą dekadę. Niektóre problemy dotyczące działań szlachty wobec powstania Paleja przedstawił Jan Perdenia, wykorzystując cenne materiały znajdujące się w różnych starych wydawnictwach. Ważne kwestie dotyczące zarówno organizacji zgromadzeń, zwłaszcza odbytych wówczas zjazdów np. pospolitego ruszenia czy też limity, pozostają nierozwiązane.

BIBLIOGRAFIA-REFERENCES

Archival sources:

Центральнй державнй историчнй архив Украјини, м. Кјјив:

f. 11, op. 1, nr 16

f. 15, op. 1, nr 10

f. 28, op. 1, nr: 110, 132, 135, 137, 141, 143, 144, 145, 146

f. 44, op. 1, nr 16

Printed sources:

Volumina Legum, t. 5–6, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860.

Arkhiv Yugo-zapadnoy Rossii, izdavaemy vremennoy komissiey dlya razbora drevnikh aktov, sostoyashchey pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore, ch. 2, t. 3: *Postanovleniya provintsial'nykh seymikov Yugo-zapadnoy Rusi v 1698–1726 g.g.*, Kiev 1910.

Arkhiv Yugo-zapadnoy Rossii, izdavaemy vremennoy komissiey dlya razbora drevnikh aktov, sostoyashchey pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore, ch. 3, t. 2: *Akty o kozakakh (1679–1716)*, Kiev 1868.

⁶⁹ Laudum województwa kijowskiego, Włodzimierz 14 IX 1700..., s. 88–91.

Studies:

Burdowicz-Nowicki J., *Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697–1706*, Kraków 2010.

Deputaci Trybunału Koronnego 1578-1794. Spis, cz. III: 1661–1700, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2017.

Dybaś B., *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, Toruń 1991.

Olszewski H., *Praktyka limitowania sejmików*, [w:] tegoż, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, t. 2: *Studia i rozprawy*, Poznań 2002, s. 278–298.

Perdenia J., *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.

Stolicki J., *Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648–1696*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 2017, nr 144, z. 3, s. 441–457.

Stolicki J., *Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII w.* [w:] *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Na styku epok. Ziemie południowo-wschodniej Rzeczypospolitej od XVII do początku XIX wieku*, red. T. Kargol, W. Michałowski, Kraków–Kijów 2020, s. 49–68.

Stolicki J., *Sejmiki województw ukraińskich podczas wygnania 1648–1700* (w druku).

Wagner M., *Stanisław Jabłonowski (1634–1702). Polityk i dowódca*, Siedlce 1997.

Wierzbicki L.A., *Poselstwa do królów rodaków. Postawy i postulaty szlachty polskiej na sejmikach i zjazdach w latach 1669-1695*, Lublin 2022.

